

УДК 311.6

Назарова М. І.,*аспірант, старший викладач кафедри економічної теорії Національного університету державної податкової служби України*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті розглядається проблема соціально-економічної ефективності використання трудового потенціалу. Акцент зроблено на актуальні питання зайнятості населення. Проаналізовано головні причини безробіття, внесено пропозиції розвитку економічної активності трудових ресурсів.

Ключові слова: *трудоий потенціал, трудові ресурси, ринкова економіка, ринок праці, робоча сила, безробіття, платіжна криза, зайнятість, соціально-економічні відносини.*

The article is devoted to the problem of socio-economic efficiency of using labour potential. The author emphasizes the actual questions of population employment. The main causes of unemployment are analysed and ways to develop the economic activity of labour resources are suggested.

Key words: *labour potential, labour resources, market economy, labour market, labour force, unemployment, payments crisis, employment, social and economic relations.*

Постановка проблеми. Формування соціальної політики держави, її реалізація в період становлення ринкової економіки потребують глибокого аналізу, визначення тенденцій динамічних соціальних процесів, серед яких зайнятість населення та ринок праці посідають одне з найбільш важливих місць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Становлення ринку праці України відбувається за умов превалювання негативних тенденцій скорочення сукупного попиту на робочу силу та наявністю високого рівня безробіття. Ці процеси зумовлені існуванням значних структурних деформацій в економіці, інвестиційної та платіжної криз, повільним ходом економічних реформ. Для наукового обґрунтування формування і використання трудового потенціалу особливого значення набуває розробка теоретичних і методичних питань його дослідження. До деякої міри ці питання відображені в науковій літе-

ратурі. Методологічні, методичні та прикладні питання регулювання розвитку трудового потенціалу розглядалися у працях С. Бандура, Д. Богині, М. Долішнього, С. Дорогунцова, С. Злупка, А. Колота, І. Лукінова, Е. Лібанової, О. Новикової, В. Онікієнка, І. Петрової, С. Пирожкова, Г. Старостенко, В. Стещенко, Т. Заяць, М. Фащевського, А. Чухна та ін. Але поки що не знайшли розв'язання проблеми використання трудового потенціалу регіонів в умовах переходу до ринкової економіки. Концепція повної і раціональної зайнятості, яка раніше існувала в економічній науці, вимагає переосмислення наслідків нових умов господарювання, існування безробіття, яке охоплює дедалі більшу частину працездатного населення. Тобто багато теоретичних, методологічних і методичних положень вимагають перегляду, з огляду на зміну суспільних відносин. Загалом, зростання напруження на ринку праці України в останні роки призводить до необхідності проведення урівноваженої, послідовної політики продуктивної зайнятості.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні основних причин і особливостей соціальної напруги на ринку праці України та обґрунтуванні пропозицій розвитку економічної активності трудових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Зайнятість – це певна сукупність соціально-економічних відносин між людьми з приводу забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування розподілу і перерозподілу трудових ресурсів з метою його участі в суспільно корисній праці і забезпечення розширеного відтворення робочої сили. Ця сукупність соціально-економічних відносин знаходить свій вияв у певних економічних категоріях, таких як: індивідуальна (сімейна), колективна трудова діяльність, процес праці, інтенсивність та продуктивність праці, мобільність робочої сили, загальноосвітня та професійна підготовка кадрів, заробітна плата та ін.

Аналіз свідчить, що названі вище процеси можуть становити загрозу національній безпеці за двома напрямками. Перший – це економічна безпека держави. Низька професійна та територіальна мобільність населення, професійна деградація та втрата кваліфікації внаслідок тривалого перебування в стані безробіття (відкритого чи прихованого) і відтоку у сферу неформальної зайнятості, виїзд за межі країни висококваліфікованих спеціалістів – ці та інші негативні явища стають гальмом на шляху реалізації таких пріоритетних національних інтересів, як подолання економічної кризи, здійснення структурної перебудови економіки, збереження і підвищення науково-

технічного потенціалу. Другий, не менш важливий напрям, – це соціально-політична стабільність країни. Нагромадження негативних явищ у сфері зайнятості породжує цілу низку конфліктогенних чинників економічного, соціального і психологічного характеру. Соціальна напруга в суспільстві і загроза виникнення конфліктів різного рівня значною мірою визначаються саме становищем різних груп населення на ринку праці.

Причини виникнення соціальної напруги на ринку праці мають, як правило, загальноекономічний характер. Головними з них є: відрив економічної політики від реального стану і тенденцій розвитку ринку праці; нераціональна структура економіки (галузева, територіальна, технологічна, інституціональна); зовнішньоекономічні чинники (зокрема, паливно-енергетична і сировинна залежність, неконтрольований імпорт тощо); фінансова і цінова нестабільність; недостатня конкурентоспроможність продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках; недостатня ємність внутрішнього ринку; низька інвестиційна активність вітчизняних та закордонних інвесторів; низький рівень заробітної плати і соціальних трансфертів, затримки у їх виплаті.

Якщо врахувати весь спектр відносин, які проявляються і перетинаються в понятті "зайнятість населення", то це сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення та їхня участь у суспільно корисній діяльності, що приносить їм заробіток або дохід (прибуток).

Зайнятими можуть бути лише ті, хто є трудоактивними і пропонують свою робочу силу на ринку праці. Він забезпечує взаємодію постачальників робочої сили з її споживачами. Ціною робочої сили є заробітна плата (не обов'язково в грошовій формі).

Неповна зайнятість є серйозною економічною проблемою для ринкового суспільства. Боротьба з нею завжди була одним із найголовніших завдань уряду у сфері макроекономіки. Причини безробіття різноманітні. Окрім нагромадження капіталу і зростання його органічної будови під впливом науково-технічного прогресу та співвідношення попиту на працю та її пропозиції, до причин безробіття слід віднести: глибокі структурні зрушення в економіці, які породжують диспропорції в структурі попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці; кризові явища в економіці; нерівномірне розміщення продуктивних сил; прагнення громадян знайти кращу роботу, яка б

відповідала їхній професійній підготовці і добре оплачувалась.

Особливо небезпечним явищем безробіття стало після Першої світової війни, коли воно досягло найвищого рівня за всю історію розвитку ринкової економіки. Насамперед, це було пов'язано зі світовою економічною кризою 1929-1933 років. У цей період рівень безробіття в окремих країнах досягав 35-40%. Тому розроблялись різноманітні рецепти боротьби з неповною зайнятістю, яка загрожувала самому існуванню ринкової економічної системи.

У цих умовах стала зрозумілою недостатність класичної теорії зайнятості (розроблялася у працях Д. Рікардо, Ж. Б. Сея, Дж. С. Мілля, А. Маршала, А. Пігу), яка ґрунтувалася на двох основних поняттях:

1) стверджувалось, що практично неможлива ситуація, за якої рівень витрат буде недостатнім для закупівлі продукції, виробленої за умов повної зайнятості;

2) навіть якщо б рівень загальних витрат виявився недостатнім, швидко включились би такі важелі регулювання ринкової рівноваги, як ціна і заробітна плата, внаслідок чого не відбувалось би скорочення реального обсягу виробництва, зайнятості і реальних доходів.

Такі висновки частково опирались на так званий "закон Сея", який стверджував: виробництво будь-якого обсягу продукту автоматично забезпечує дохід, необхідний для закупівлі всієї продукції на ринку, тобто пропозиція породжує свій власний попит.

Однак у такому простому розумінні закону Сея є очевидна вада. Адже нема гарантії, що отримувачі доходів використовують їх повністю на закупівлю продукту. Якась частина доходів може заощаджуватись і не знайде відображення в попиті. У цьому випадку пропозиція не створює власного попиту, споживання буде недостатнім, а як результат – затоварювання, скорочення виробництва, безробіття і зменшення доходів.

Враховуючи недоліки класичної моделі зайнятості, Дж. М. Кейнс розробив власну теорію зайнятості. Кейнсіанська модель опирається на несподівану тезу: не пропозиція створює попит, а попит створює пропозицію. Саме підтримування ефективного сукупного попиту на високому рівні дозволить забезпечити зростання доходів і розширення за віком зайнятості населення.

Проте ефективний попит не може забезпечуватись автоматично, сучасна ринкова економіка потребує державного втручання. Лише держава через власні важелі економічного регулювання здатна підтримувати ефективний попит на достатньо

високому рівні.

Якщо класична теорія зайнятості вважала, що безробіття здійснює тиск на рівень заробітної плати у бік його зниження, то Кейнс таку ситуацію за умов контролю рівня оплати праці з боку профспілок вважає малоімовірною. Навіть якщо й відбудеться певне зниження рівня заробітної плати, то сукупний попит не зросте достатньою мірою, щоб забезпечити повну зайнятість.

З безробіттям повинна боротись держава, активно використовуючи систему оподаткування і державний бюджет. Збільшуючи чи зменшуючи податки, держава може регулювати сукупний попит в економіці, попит на працю і, таким чином, знижувати рівень безробіття.

Щоб досягти повної зайнятості (за умов відсутності технічного прогресу), обсяг капіталу повинен зростати такими ж темпами, як і робоча сила. Якщо ж нагромадження капіталу відбуватиметься меншими темпами, ніж зростає робоча сила, тоді з'являється безробіття. За умов технічного прогресу виробництва, коли зростає фондоозброєність праці і вартість робочого місця, для забезпечення повної зайнятості потрібні такі темпи нагромадження, які б перевищували темпи зростання робочої сили.

Ці залежності досліджуються в неокласичній моделі зайнятості сучасного англійського економіста Р. Гаррода. Він довів, що необхідною умовою підтримання повної зайнятості трудових ресурсів є нагромадження капіталу (зростання його обсягу) такими ж темпами, якими зростає технічний прогрес. Якщо темпи нагромадження будуть нижчими, то у суспільстві буде існувати неповна зайнятість, або безробіття. Саме тому норма нагромадження повинна мати таку величину, щоб забезпечити зайнятість усіх трудових ресурсів.

Відомо, що основою національної безпеки і здійснення відповідної політики є національні інтереси країни. Тому в системі чинників вітчизняної безпеки політика зайнятості, насамперед, має розглядатися щодо її відповідності пріоритетним національним інтересам України: створенню громадянського суспільства, зміцненню державних структур влади, досягненню політичної та соціальної стабільності, подоланню економічної кризи, структурній перебудові економіки.

Класифікація основних чинників впливу реформування власності на розвиток ринку робочої сили:

- правові:
- правова база здійснення роздержавлення і приватизації;

- правове, нормативне та інструктивне забезпечення розвитку недержавного сектору економіки, його стабільність;
  - гаранті невідчуження власності неправовим шляхом.
- 2) фінансово-вартісні:
- діюча система оподаткування різних секторів економіки;
  - діюча система фінансування, кредитування, страхування і аудиту;
  - форми державної підтримки господарюючих суб'єктів;
  - надійність національної грошової одиниці, стан грошового обігу, рівень інфляції;
  - стабільність економічної кон'юнктури.
- 3) організаційно-економічні:
- рівень розвитку ринкової інфраструктури;
  - наявність конкуренції між економічними структурами різних секторів економіки;
  - форми науково-методичної, інформаційної, консультативної підтримки підприємницьких утворень;
  - організаційна процедура роздержавлення і приватизації власності;
  - адміністративні обмеження щодо зайняття окремими видами діяльності;
  - умови зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання недержавної форми власності;
  - механізм демонополізації виробництва;
  - інформаційне забезпечення приватизаційних процесів.
- 4) соціально-психологічні:
- мотивація та престижність продукуючої підприємницької діяльності;
  - настанови і орієнтації населення щодо самостійної зайнятості;
  - розвинутість системи професійної підготовки кадрів для новостворених конкурентоспроможних економічних структур;
  - створення державою рівних соціальних умов розвитку всіх секторів національної економіки за формами власності;
  - громадська думка щодо приватної власності і загальна морально-психологічна обстановка в суспільстві (наявність корупції, рекету тощо)

Моделювання соціальних наслідків приватизації у сфері зайнятості необхідно здійснювати з урахуванням її вихідних умов. Так, якщо до масової приватизації проводилась політика підтримки регіональної зайнятості, то на початковій стадії неминуче скорочення чисельності зайнятих до оптимального рівня. Розглянемо методи трансформації соціально-економічної

сфери під впливом приватизації та очікувані результати на різних рівнях економіки.

На макроекономічному рівні діють такі методи, як зміна структури базисних відносин власності і формування багатокладної економіки. Результати: формування прошарку реальних власників засобів виробництва; нова мотивація трудової діяльності відповідно до кінцевих результатів праці; адресна спрямованість грошових надходжень від приватизації на підтримку соціально незахищених верств населення; формування конкурентного простору на національному ринку праці.

На мезоекономічному – реструктуризація монополізованих галузей, поділ або реорганізація утворень, що зловживають монополічним становищем на товарному ринку; сприяння входженню нових суб'єктів господарювання на відповідні ринки. Результати: загальне зростання попиту на ресурси праці; поглиблення місткості ринку праці через нарощування кількості ефективних робочих місць; формування принципово нових сфер прикладання праці; розвиток конкуренції між найманими працівниками за більш престижні робочі місця; оптимізація галузевих кадрових потреб на основі узгодження процесів вивільнення робочої сили і додаткового найму; формування певного резерву незайнятої робочої сили.

На мікроекономічному – перехід до трудозберігаючого типу господарювання; передача до комунальної власності об'єктів соціально-культурного і побутового призначення. Результати: економія ресурсів праці, зростання її ефективності та продуктивності; підвищення заінтересованості всіх співвласників засобів виробництва у високих кінцевих результатах праці; покращення фінансового становища приватизованих підприємств і розширення їхніх можливостей в оплаті праці найманих працівників.

Проблеми існування безробіття у ринкових економічних системах традиційно займають одне з центральних місць в економічній теорії, беручи початок ще з роботи Т. Мальтуса.

Безробіття – такий стан в економіці, коли частина здатних і бажаючих працювати за наймом людей не можуть працювати.

Головними причинами безробіття є такі: циклічність економічного розвитку (на стадії спаду неминуче відбувається скорочення виробництва і відповідне зменшення потреби в робочій силі, що є безпосереднім чинником безробіття); структурні зрушення (не лише міжгалузеві, а й секторальні, внутрішньогалузеві та регіональні); науково-технологічний про-

грес та запровадження нових технологій; взагалі якісна відповідність пропозиції робочої сили потребі в ній; рух робочої сили (професійний, соціальний, регіональний).

Аналіз статистичних даних по країнах світу з розвинутою ринковою економікою доводить, що середньорічні рівні безробіття варіюють залежно від співвідношення згаданих чинників та ефективності зусиль уряду зі скорочення безробіття.

З поміж усіх макроекономічних проблем безробіття є такою, що безпосередньо відбивається на людині, яка охоплена безробіттям. Втрата роботи для більшості людей означає не лише втрату джерела доходів, а й психологічну травму. Водночас воно має вагомні наслідки і для суспільства в цілому.

Безробіття для суспільства означає: необхідність економічного утримання певної кількості людей, що не вносять відповідного внеску до валового продукту; зростання демоекономічного навантаження на робочу силу (рівень демоекономічного навантаження вимірюється співвідношенням нетрудоактивних або непрацездатних і, відповідно, трудоактивних або працездатних контингентів), причому за рахунок населення працездатного віку, чії потреби значно перевищують аналогічні потреби дітей чи осіб похилого віку; суттєву соціальну напругу, зумовлену існуванням в суспільстві маргінальних груп населення (їхній склад поповнюють насамперед безробітні).

Висновки. До найбільш явних соціальних загроз можуть бути віднесені такі: вибуховий характер інтервенції робочої сили на фіксований ринок праці; збільшення масштабів прихованого безробіття і неконтрольований перехід його у відкрити форму; збільшення часткового безробіття при відсутності механізму соціально прийнятних компенсацій; невідповідність пропускну здатності каналів служби зайнятості тиску на ринок праці; збільшення масштабів тривалості періоду безробіття, перехід його в хронічну форму; брак коштів Фонду сприяння зайнятості населення для проведення збалансованої (активної і пасивної) політики на ринку праці; загострення проблеми зайнятості для груп ризику, передусім, молоді і жінок з дітьми; зубожіння населення внаслідок довготривалого безробіття, сімейного безробіття, тривалого часткового безробіття; різке скорочення ємності неформального ринку праці (неформальної зайнятості); загострення ситуації на локальних ринках праці (як територіальних, так і професійних).

З числа можливих соціальних загроз, насамперед, слід зазначити наслідки невідворотних структурних зрушень в економіці. Відповідно набиратимуть силу чинники, що продукую-

ють безробіття структурного характеру. У зв'язку з цим виникають складні проблеми трудоресурсного маневру, налагодження паралельно з масштабною санацією підприємств компенсаційних заходів у сфері зайнятості, реструктуризації кадрів підприємств та ін. До цього додаються макроекономічні процеси та їхня необхідність забезпечення (фінансове, організаційне, інформаційне) на мікрорівні. Інвестиційні та фінансові потоки мають бути погоджені зі станом локальних ринків праці і можливостями системи зайнятості населення.

Загрозливих рис для ринку праці набуває ситуація, пов'язана з рівнем виробництва. Тривале падіння його обсягів в 1994 році минулого століття, складність реалізації виробленої продукції і взаємні неплатежі діють як чинники скорочення сукупного попиту на робочу силу. До певного часу їхня дія нейтралізується і "згори", і "знизу" шляхом пошуку компромісів соціально-економічного та політико-економічного характеру.

Як результат такої політики, з одного боку, скорочується загальний рівень зайнятих у національній економіці за рахунок переходу робочої сили у сферу неформальної зайнятості. Зростає також приховане безробіття серед офіційно зайнятого населення.

Література

1. Амоша О., Новікова О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал європейської економіки. – Т. 4. – 2005. – № 2. – С. 173-184.
2. Заяць Т. А. Економічне регулювання сфери відтворення робочої сили. – К.: Ленвіт, 1997. – 152 с.
3. Лич В. М. Трудовий потенціал: теорія та практика відтворення: Монографія. – К.: Наук світ, 2003. – 313 с. – Бібліогр.: С. 288-295.
4. Старостенко Г. Г. Методологія і практика досліджень відтворення населення України (регіональний аспект). – К.: УФЕІ, 1997. – 270 с.